

Галина Бокшань
*викладач кафедри іноземних
мов Херсонського державного аграрного університету,
аспірантка кафедри
української літератури Херсонського державного університету*

**ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ В АНТИУТОПІЯХ
«ГОСПОДАР» ГАЛИНИ ПАГУТЯК І «МАРСІАНСЬКІ ХРОНІКИ»
РЕЯ БРЕДБЕРІ**

Проза Галини Пагутяк відзначається розмаїттям жанрових модифікацій та варіаціями філософської проблематики, що можна пояснити схильністю письменниці до експериментів та імпровізацій з формою та змістом. Особливе місце в її доробку належить філософсько-фантастичним творам. У коментарях до антиутопії «Господар» авторка висловила свої преференції на користь філософської та соціальної фантастики, що зумовлено її інтересом до екзистенційних проблем людини у взаємозв'язках з соціумом, а також виразними інтенціями до зображення уявних світів.

Аналіз творів Г. Пагутяк на мотивному рівні був предметом дослідження таких науковців, як І. Біла (модифікації мотиву пошуку притулку), Т. Тебешевська-Качак (загальна характеристика філософських мотивів у прозі письменниці), О. Корабльова (реалізація мотиву самотності) та ін. Характеристика домінантних мотивів у творчості авторки у компаративному аспекті наразі лишається питанням, відкритим для пошукової ініціативи, що й визначає актуальність запропонованого дослідження.

Мета даної роботи – окреслити систему мотивів у романі «Господар» Г. Пагутяк та повісті «Марсіанські хроніки» Р. Бредбері, з'ясувати їх взаємодію та зв'язки з образами-персонажами, а також порівняти способи їх реалізації у творах обох авторів.

На нашу думку, найбільш виразно в аналізованих антиутопіях оприявнюється мотив алієнації, під яким розуміємо екзистенційне відчуження. Саме він визначає розвиток та взаємодію інших мотивів. У романі Пагутяк цей мотив реалізується через систему образів-персонажів, передусім через образ головного героя Сави. Його інакшість, чужинність експліковано насамперед через портретну характеристику: *«...через дев'ять місяців народився хлопчик з зеленими очима і ріжками»* [5, с. 5]. Варто зауважити, що ріжки та зелені очі – це портретні маркери «непрóстих». Проте в межах даного дослідження семантику вищезгаданих деталей доцільніше тлумачити в іншому ключі. Так, символіка зеленого кольору корелює з екологічною проблематикою. Персонажі, «позначені зеленим», є екологічно-заангажованими: вони або потребують захисту, або самі обороняють. Так, зелені очі мають ласки (у романі це – *«зеленоокі рогаті істоти»*), діти, яких зустрічає Сава (*«очі в них були зелені, темно-зелені»* [5, с. 50]), його син Анастас (*«в очах спалахували вперті зелені іскорки»* [5, с. 183]). Сава озеленював світ, наповнюючи його життям, тому мав симпатію до цього кольору надії: *«Сава зробив нову огорожу для поля, пофарбував її у такий любий його серцю зелений колір»* [5, с. 119]. Екологічну проблематику в романі Пагутяк спроектовано на дві площини: внутрішню (екологія душі) й зовнішню (екологія довкілля).

Мотив алієнації є визначальним і в розвитку образу Тітуса. Йому також властиві асоціальність, відчуженість, намагання ізолюватися, відмежуватися від решти світу, протистояти більшості. Тітус оприявнює екологічну заангажованість, *«вдягнувшись у свою вічну зелену одіж»* [5, с. 32]. Маркованість персонажів зеленим кольором актуалізує й морально-етичну проблематику, адже «зелені» виявляють взаємоповагу, інтенції до гармонійного співіснування усіх живих істот, врахування інтересів кожного і збереження закладеного у Всесвіті ладу. Т. Тебешевська-Качак наголошує на домінуванні морально-етичної проблематики у творчому доробку письменниці: «Г. Пагутяк, завдяки

своєму вмінню поставити і спрямувати проблему твору у сферу морально-етичну, а сам текст побудувати за законами модернізму, виробила власну прозову естетику, індивідуальний стиль» [6, 57].

Мотив алієнації виразно окреслюється в характеристиці Сава, вербалізованій Тітусом: «...найдосвідченіший з людей нашої планетної системи вперто змагався зі смертю, ницістю, байдужістю, головне з самотністю, ніколи не знаючи спочинку. Сава не мав вибору, бо сама доля зробила його разюче не схожим на інших» [5, с. 8]. Незвичайна зовнішність головного героя акцентує несхожість внутрішню.

У повісті Бредбері мотив алієнації також детермінує характер розгортання суміжних мотивів і реалізується через образи окремих персонажів. Наприклад, Спендер з новели «Червень 2001. Не плеснуть весла в синій тиші!..» протистоїть команді, з якою прибув на Марс, передчуваючи згубні наслідки втручання людей у життя чужої планети. На його думку, земляни мали «*справжній талант до руйнування всього визначного, прекрасного*» [2, с. 151]. У його словах актуалізовано опозицію «створення-руйнування», пов'язану з образами марсіан і людей відповідно. Спендер наповнений антимілітаристськими настроями. Його обурюють агресивні наміри американців, «*які шпурлятимуть тут свої паршиві атомні бомби, гризтимуться за бази, готуватимуть війни*» [2, с. 178].

Мотив алієнації у творах Пагутяк і Бредбері маніфестується через бінарну опозицію «господар-загарбники», причому в першому елементі акцентовано не стільки денотативне значення «власник», скільки конотації «дбалий, турботливий». У романі «Господар» Сава був чужим серед людей і своїм серед ласків, тому й обстоював їхнє право на власну землю: «*...ласки – справжні господарі Ерідіана, а ми лише загарбники, хоча могли б стати вдячними гостями, друзями*» [5, с. 15].

У повісті Бредбері екологічно-заангажованими постають марсіани, які репрезентують перший елемент опозиції «господар-загарбники». Спендер характеризує їх як носіїв екологічної свідомості: «*Вони вмели*

жити в злагоді з природою. Вони не прагнули будь-що відмежуватися від тварин... Ми втратили віру і почали роздумувати, навіщо живемо на світі... Досі віра завжди давала відповіді на всі запитання... Ми були й лишаємося заблуканими людьми» [2, с. 182]. У цьому контексті мотив пошуку істини набуває сакрального звучання.

Спендер демонструє категоричну опозиційність щодо людства, науково-технічний прогрес якого призвів до втрати справжніх цінностей. Мотив алієнації через еволюцію його образу трансформується в мотив пошуку притулку (землі обітованої), представленого цивілізацією марсіан. Спендер прагне подолати самотність, наблизившись до їхньої культури. Він, як і Сава з «Господаря», усвідомлює недосконалість земної цивілізації, тяжіє до єднання з природою, воліє повернутися до першооснов буття: *«Марсіани відкрили таємницю життя, спостерігаючи життя, спостерігаючи тварин. Тварина не допитується, що таке життя. Вона живе. І живе задля самого життя, втішається ним... Вони ніколи не дозволяли науці придушити естетичне й прекрасне» [2, с. 183-185].*

Алієнацію Спендера вербалізовано вустами капітана, який акцентує нездатність більшості порозумітися зі Спендером. Відчуження між ним і командою було надто сильним. Після смерті Спендера капітан сам відмежовується від решти команди, даючи обіцянку не вбивати, щоб не зрадити довіру загиблого. Таким чином він зрікається ідеї руйнування й свідомо стає на бік марсіан.

Доцільно виокремити опозицію «пустеля-сад», яка також є дотичною до реалізації й розгортання мотиву алієнації в досліджуваних антиутопіях. Образи Сави, Тітуса й Анастаса пов'язані з символікою саду, семантика якого еволюціонує у внутрішньому й зовнішньому планах. Вони протистоять пустелі, представленій безликою масою, що уособлює бездуховність, внутрішню пустку, нежиттєздатність. Сава виконує божественну місію творця, наповнюючи життям мертву пустелю. Ім'я

«Сава» сугестує образ Бога Саваофа зі Старого Завіту. І Біла слушно зауважує, що «зв'язок тексту «Господаря» з Біблією простежується неодноразово в зображенні життя Сави від народження до смерті» [1, 47]. Він мріє посадити сад, який імплікує ідею продовження роду людського задля вічного життя й протистояння пустелі, яка символізує смерть: *«Чим більше було б у них дітей, тим більше надії, що відступить пустеля перед деревами і травами, які посадять сини й дочки»* [5, с. 170].

Семантика символічного образу саду в повісті Бредбері актуалізується через образ Бенджаміна Дріскола з новели «Грудень 2001. Зелений ранок». Він, як і Сава, прагнув перетворити планету на сад, зробивши її прекрасною і придатною для життя. Бенджамін натхненно уявляв, як *«весь Марс стає сонячним гаєм, радісним плодоносним садом»* [2, с. 202]. Любов до справи, якою займаєшся, акцентує ідею «сродної праці», і споріднює образ Сави та Бенджаміна. У романі «Господар» її експліковано в роздумах Тітуса: *«Сава зрозумів найбільшу істину, яка водночас стала сенсом його життя: робота потребує любові...»* [5, с. 91]. Сава присвятив життя боротьбі з пустелею, а Бенджамін вирішив, що *«вестиме свою «садову» війну з Марсом»* [2, с. 206]. Ідея озеленення, оживлення Марса увиразнюється через надання кольору повітрю, якого бракувало на цій планеті: *«Кисень, свіжий, чистий, зелений, прохолодний кисень перетворив долину на дельту ріки»* [2, с. 212].

Мотив алієнації породжує мотив боротьби з самотністю, що реалізується через образ Сави в його прагненні зблизитися зі світом рослин і тварин: *«Звірі одразу звикли до нього, бо Сава вмів їх розуміти й поводився дуже лагідно»* [5, с. 102]. Сава переживав дихотомію почуттів: з одного боку, він боявся незнайомих людей, з іншого – його лякала самотність і безпритульність: *«Сава усвідомив, що він знову сам, і відчув скоріше розпач, ніж полєгкість»* [5, с. 124].

Мотив алієнації корелює з мотивом спокути за людські гріхи. Відчуженість Сави можна тлумачити як наслідок обраності, яка

оприявнюється в його зовнішності і вчинках. Саві доручено місію спокутування людських гріхів перед природою. Його історія *«спокутує цивілізацію, яка сама себе зрадила, зрадивши свою матір»* [5, с. 164]. У створенні образу Сави використано ремінісценції з давньогрецької міфології. Він подібний до античного Пана, який гуртував навколо себе тварин і любив грати. З іншого боку, Савині мандри й поневіряння імплікують образ Григорія Сковороди, який, як і Сава, грав на сопілці й відписував свої твори *«Варсава»*, що в перекладі з давньоєврейської означає «син Сави». Сава є типом мандрівної (в інтерпретації О. Карабльової – «сковородинівської») людини, який, за висловом Ю. Кушнерюк, *«акумулює концептуальну вагомість в українській жіночій прозі ХХ століття»* [5, с. 6].

В епізоді створення Савою глиняної ляльки вбачаємо алюзію на книгу Ієремії, в якій стосунок гончаря до його виробу символізує відносини Бога й ізраїльського народу: Саваоф виступає творцем, здатним покарати людство за його гріхи й помилувати в разі повернення на шлях істини. Сава знищив ляльку, що уособлювала гріховну скорботу й була *«матеріальним втіленням людських сумнівів, вагань...»* [5, с. 191].

У творчому доробку Г. Пагутяк важливе місце займають оніричні мотиви. У романі *«Господар»* вони представлені снами Сави, зокрема, про його перетворення на птаха і про сад. Цей сон містить багато образів-символів, які можна інтерпретувати в психоаналітичному ключі: *«Саві тієї ночі приснився сон. Наче він копає криницю... Він намацує кільце, і двері зі скрипом піддаються. З них бурхає світло. Сава опиняється в прегарному саду»* [5, с. 185]. Образ дверей традиційно тлумачиться як вихід за межі знайомого, у новий простір. Криниця як джерело води *«символізує земне, природне життя»* [3, 119]. Джерело виступає символом *«високих устремлінь»* [3, 439]. Образ світла трактується як *«виявлення моральності, інтелекту»* [3, 455]. Таким чином, символіка сну Сави є його імпліцитною

характеристикою, в якій можна виокремити такі риси, як мудрість, високі духовні прагнення й етичні цінності.

У снах Сави з'являється образ книги, який у романі увиразнює мотив алієнації: людина з книгою – людина культури – перебуває в опозиції до бездуховної маси. Образ книги в руках мертвого Спендера актуалізує семантику цивілізаційної кризи, загибель культури, втрату духовності. Книга символізує акт творчості, духовний розвиток. Її образ використано як репрезентант цивілізації марсіан. У новелі «Квітень 2005. Ашер» спалювання книг землянами символізує знищення культури.

У романі Г. Пагутяк актуалізовано опозицію «місто-природа/провінція», у якій образ міста набуває негативних конотацій: *«Місто одразу прийняло його з властивою великим містам байдужістю, суворістю»* [5, с. 91]. Натомість провінція, семантика якої в контексті роману є межовим образом між містом і природою, постає втіленням потенційних можливостей людства до вдосконалення через зближення з природою: *«В провінції люди не такі зіпсовані»* [5, с. 45].

Опозиція «Земля-Марс» в «Марсіанських хроніках» репрезентує опозицію «штучне-природне»: *«Старі марсіанські назви... Це були назви води, повітря, гір... Механічні імена й металеві імена, завезені з Землі»* [2, с. 279]. В опозиції «місто-природа» перший елемент має виразно негативні конотації: *«Старий дивився на місто, що маячіло попереду, і відчув до нього відразу»* [2, с. 336].

Мотив алієнації реалізується й через образ чоловіка з новели «Жовтень 2026. Пікнік, що триватиме мільйон років», який прилетів з сім'єю на Марс. Спаливши власну ракету, він виявив категоричний протест проти цінностей земної цивілізації: *«Я палю певний спосіб життя, подібно до того, як цей самий спосіб життя спалюється зараз на Землі»* [2, с. 484]. Чоловік та його родина зреклися минулого з готовністю жити, як марсіани.

Таким чином, у системі мотивів, виокремлених у романі Пагутяк і повісті Бредбері, важливу функцію виконує мотив алієнації, який опосередковує розвиток мотиву пошуку притулку (землі обітваної) і мотиву спокути за людські гріхи. Розгортання мотиву алієнації в обох романах корелює з екологічною та морально-етичною проблематикою, реалізуючись через образи головних та другорядних персонажів. Перспективи подальших досліджень полягають у можливості проведення компаративного аналізу інших творів Г. Пагутяк та Р. Бредбері.

Література:

1. Біла І. Мотив блудного сина у творах Галини Пагутяк [Електронний ресурс] / Ірина Біла // Режим доступу:
www.lnu.edu.ua/faculty/inomov/new/...1/.../7Bila_pdf.
2. Бредбері Р. Марсіанські хроніки / Рей Бредбері. – К.: Дніпро, 1988. – 592 с.
3. Керлот Х. Э. Словарь символов / Хуан Эдуардо Керлот. – М.: “REFL-book”, 1994. – 608 с.
4. Кушнерюк Ю. Українська жіноча проза кінця ХХ століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Юлія Кушнерюк. – Дніпропетровськ, 2008. – 24 с.
5. Пагутяк Г. Господар : [фантастичний роман] // Пагутяк Г. Господар [фантастичний роман, повість-балада] / Галина Пагутяк. – К.: Радянський письменник, 1986. – 202 с.
6. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (Жанрово-стильовий аспект) / Тетяна Тебешевська-Качак // Слово і час. – 2006. – № 9. – С. 51-58.

Анотація

Галина Бокшань «Філософсько-релігійні мотиви в антиутопіях «Господар» Галини Пагутяк» і «Марсіанські хроніки» Рея Бредбері

У статті проаналізовано способи реалізації філософсько-релігійних мотивів в антиутопіях «Господар» Г. Пагутяк та «Марсіанські хроніки» Р. Бредбері. Установлено їх зв'язки з образами-персонажами та проблематикою обох творів. Визначено характер взаємодії виокремлених мотивів та їх модифікації.

Ключові слова: антиутопія, мотив алієнації, мотив спокути за людські гріхи, мотив пошуку притулку, бінарні опозиції.

Summary

Halyna Bokshan “Philosophical and religious motifs in the antiutopias “Host” by Halyna Pahutiak and “The Martian Chronicles” by Ray Bradbury”.

The article analyzes the ways of realizing philosophical and religious motifs in the antiutopias “Host” by H. Pahutiak and “The Martian Chronicles” by R. Bradbury. It specifies their relations with the characters and problems of both works of literature. The study characterizes the interactions of the motifs and their modifications.

Keywords: antiutopia, alienation motif, motif of expiating for sins, motif of searching for shelter, binary oppositions.

Аннотация

Г. Бокшань «Философско-религиозные мотивы в антиутопиях «Хозяин» Галины Пагутяк и повести «Марсианские хроники» Рея Бредбери».

В статье проанализированы способы реализации философско-религиозных мотивов в антиутопиях «Хозяин» Г. Пагутяк и «Марсианские хроники» Р. Бредбери. Установлены их связи с образами-персонажами и проблематикой двух произведений. Определены характер взаимодействия мотивов, их модификации.

Ключевые слова: антиутопия, мотив алиенации, мотив искупления грехов, мотив поиска убежища, бинарные оппозиции.